

De wijnhandel van Bernt Proeys

De Ganzenmarkt en de Stadhuisbrug te Utrecht, Joost Cornelisz. Droochsloot, circa 1620, Centraal Museum

Inleiding

De geschiedenis van de stad Utrecht gaat tweeduizend jaar terug, naar de tijd dat de Romeinen een fort bouwden op de plek waar nu het Domplein ligt. Het fort ('Traiectum') lag aan de zuidoever van de Rijn en de rivier vormde de noordgrens van het Romeinse rijk. De Rijn was niet alleen een natuurlijke barrière tegen invallen uit het Noorden door Germaanse stammen, maar werd ook gebruikt voor de aanvoer van materialen.

Aan haar goede geografische ligging, heeft Utrecht voor een groot deel haar economische succes te danken in de middeleeuwen. Via de Rijn kon de Noordzee in het westen worden bereikt, maar ook de Duitse handelssteden in het oosten. De Vecht mondde uit in de latere Zuiderzee en zorgde voor een verbinding met Friesland, Noord-Duitsland en Denemarken¹. Toch was de ligging van de stad niet de enige reden dat Utrecht uitgroeide tot een belangrijke handelsstad in de elfde en twaalfde eeuw. De stad huisvestte namelijk ook de bisschopszetel.

Achtereenvolgende bisschoppen voerden vanaf de elfde eeuw een actieve landontginning politiek, volgens het zogenaamde 'cope' systeem. De hooggeplaatste geestelijken gaven als 'vercoper' grond in pacht of leen aan 'copers', vaak waren dit de kapittels of de ministerialen ('dienstmannen') van de bisschop². Zij ontgonnen de 'woeste gronden' en maakte deze geschikt voor het verbouwen van gewassen. De bisschop kreeg op deze manier uitgestrekte landgoederen ('domeinen') in bezit. Een deel van de opbrengst was bestemd voor zijn hofhouding, wat overbleef werd verkocht op de Utrechtse markten die hierdoor bloeiden.

¹ Brugman, Buiters en Van Vliet (1995). Markten in Utrecht. Pgn 14. Nederland, Utrecht: Matrijs.

² Buitelaar. (1993). De stichtse ministerialiteit en de ontginningen in de Utrechtse Vechtstreek. Pgn.153. Nederland, Hilversum: Verloren.

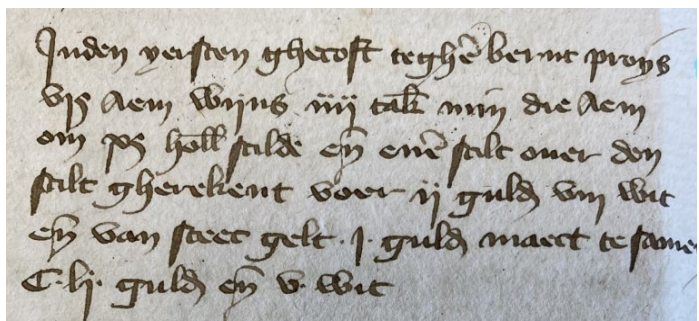
Ook zorgde de aanwezigheid van de bisschop en zijn kanunniken voor vraag naar andere producten zoals naar kleding en wijn. En de bouw van huizen en kerken zorgde voor veel bedrijvigheid voor steenhouwers en timmermannen³. Utrecht versterkte haar handelspositie nog verder, door al rond het jaar duizend het noordelijke deel van de Oudegracht te graven, een verbinding tussen de Rijn en de Vecht die dwars door de stad liep. In de twaalfde eeuw werd de rest van de Oudegracht gegraven waardoor een stadshaven ontstond met diepe werfkelders voor de opslag van goederen⁴. Het was een druk gebied vol schepen en er werd gehandeld in heel veel verschillende goederen, denk aan verse en gezouten vis, schapen, gesmolten zilver, zakken met veren, zout, boter, rode was, hennep, tin, textiel, olie en raapkoeken. Zelfs specerijen van over de hele wereld zoals peper, gember, kaneel, nootmuskaat en saffraan werden verhandeld⁵.

De handel van Utrecht was in de 11de en 12de eeuw aanzienlijk, maar andere steden zoals Tiel en Deventer waren belangrijker. Keulen was rond die tijd de belangrijkste handelsplaats. In de toltarief lijst van Koblenz - iets ten zuiden van Keulen - wordt al in 1104 opgetekend dat Utrechtse handelaren haringen, wijn en zalm moesten betalen als tol⁶. Hoewel Utrechtse handelaren dus handel dreven met tal van steden, was de echte kracht van de stad het verhandelen van goederen in Utrecht zelf op de week- en jaarmarkten⁷.

De wijnhandel van Bernt Proeys

In 1419 overleed Erembert uten Leen, kanunnik van Oudmunster. Zijn dienstmeid, die luisterde naar de naam Lijsken, had voor de rouwenden vis, kersen en in totaal zestien reigers gekocht in het Vleeshuis. De kersen kostten net als de vis 2 gulden. De reigers gingen voor twaalf braspennig per stuk over de toonbank. Voor het bezoek aan het graf van de overledene, werd nog voor elf gulden en tien wit bij een pasteibakker ingekocht. Maar voor ons is het meest interessant, dat voor de begrafenis van uten Leen zo'n 1000 liter wijn werd aangeschaft voor een totaalbedrag van 151 gulden. De verkoper was niemand minder dan Bernt Proeys⁸.

De Latijnse akte⁹ (zie uitsnede hiernaast) geeft geen volledige zekerheid dat het hier om burgemeester Bernt Proeys gaat¹⁰. Het kan ook om zijn gelijknamige zoon gaan. Maar omdat deze laatste meestal omschreven werd als 'jonge Bernt', is het zeer aannemelijk dat het daadwerkelijk om de later vermoorde burgemeester Bernt Proeys gaat.

³ De Bruin ea. (2000). Een paradijs vol weelde. Pgn. 70 - 71. Utrecht, Nederland: het Utrechts Archief/Matrijs.

⁴ Kam de R. en Rampart K. (2008). Werk aan de werf. Een middeleeuwse haven dwars door de stad. Nederland, Utrecht: gemeente Utrecht.

⁵ De Bruin ea. (2000). Een paradijs vol weelde. Utrecht, Nederland: het Utrechts Archief/Matrijs.

⁶ Brugman, Buiter en Van Vliet (1995). Markten in Utrecht. Pgn 17. Nederland, Utrecht: Matrijs. Originele akte: Hansische Urkundenbuch, bearbeitet von Konstantin Höhlbaum (1876). Band I nummer 5. Halle verlag der buchhandlung des Waisenhauses

⁷ Brugman, Buiter en Van Vliet (1995). Markten in Utrecht. Pgn 19-20. Nederland, Utrecht: Matrijs.

⁸ Van den Hoven Van Genderen B. (1997). De Heren van de Kerk. Pgn. 418, 419 en 499. Nederland, Zutphen: Walburg pers.

⁹ Het archief van Utrecht (HUA), archief van Oudmunster, akte 164-1.

¹⁰ Zijn naam lees je op de bovenste regel helemaal rechts.

Dat Bernt Proeys in wijn handelde, is allesbehalve verbazingwekkend. [Al in de twaalfde eeuw](#) is de familie Proeys betrokken bij de wijnhandel. Coenraad Proeys is dan ‘pincerna’ (wijnschenker) aan het hof van de Rooms Koning Koenraad III in Beieren en betrokken bij diplomatieke contacten met Utrecht¹¹. Nadat de Duitse tak van de familie zich in Utrecht vestigde, hebben ze de lucratieve handel in wijn mogelijk eeuwenlang doorgezet. Wijn werd in de veertiende en vijftiende eeuw vooral aangevoerd via twee belangrijke rivieren: via de Rijn en Lek en de Vaartse Rijn kwam wijn uit het Rijnland (met Keulen als belangrijkste stad) en via de Lek en de Vaartse Rijn kwam het uit Dordrecht, Middelburg en Vlaamse steden zoals Brugge. De meest gedronken wijn in Utrecht was witte rijnwijn uit het gebied stroomopwaarts van Keulen, dus uit de regio Koblenz (Moezelstreek). Maar het kwam zelfs helemaal uit de Elzas¹².

Interessant in dit verband, is dat volgens de Utrechtse historicus Aernout van Buchel (1565-1641) de familie Proeys uit het gebied tussen het Duitse Linz en Koblenz aan de Rijn stamt. Precies uit het gebied van de rijnwijn dus. De archieven geven echter een ander beeld en situeren de vroegste voorouders van Bernt in zuid Duitsland, uit de regio [Beieren](#) om precies te zijn. Maar mogelijk wist Van Buchel dat de Proeysen handel dreven met het Rijnland en heeft hij daarom opgetekend dat ze uit dit gebied stamden.

Van wijngaard tot wijnkelder

Wijn was niet alleen bestemd als drank tijdens het eten, maar werd ook gebruikt als betaalmiddel. Dat kanunniken bij uitvaarten wijn ontvingen zagen we al, per persoon kregen ze ongeveer twee liter voor hun aanwezigheid en voor eventuele werkzaamheden. Ook na processies, bijvoorbeeld na die van 19 juni 1427 kregen de bisschop, de domdeken, de ridders en knechten die meeliepen, de oversten en raden van de stad en de kanunniken wijn als beloning. Dat gold ook voor het leger. Als dat erop was getrokken, kregen de schutters na afloop wijn. Hoe hoger in rang hoe meer ze kregen. Of ook gewone burgers wijn dronken is niet met zekerheid te zeggen, maar lijkt voor de hand te liggen¹³.

Het belang van de wijnhandel voor de stad kan maar moeilijk overschat worden. Dat blijkt onder meer uit de inkomsten van de stad Utrecht in 1380. Daaruit blijkt dat twaalf procent van de totale jaarinkomsten van de stad afkomstig was van accijns op wijn. Overigens was de handel in bier vele malen lucratiever, de bieraccijns leverde de stad in datzelfde jaar meer dan 40 procent van haar inkomsten op¹⁴. Geen wonder dat wijnhandelaren meestal tot de rijkste inwoners van de stad behoorden en vaak in het stadsbestuur zaten¹⁵.

¹¹ Hij wordt dan Conradus Pris genoemd, zie Muller S. Bouman A.C. Ketner F. (1920-1959). Bewerking oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301. Deel 1 nummer 388.

¹² Beuker M. (2007). De route van de wijn. Pgn 11. Jaarboek Oud-Utrecht.

¹³ Beuker M. (2007). De route van de wijn. Pgn 22-23. Jaarboek Oud-Utrecht.

¹⁴ De Bruin ea. (2000). Een paradijs vol weelde. Pgn. 154. Utrecht, Nederland: het Utrechts Archief/Matrijs.

¹⁵ Per mail Mariella Beukers (2020). Zie ook jaarboek Oud-Utrecht 2007. Hierin wordt de situatie in de 16de eeuw beschreven. Volgens Beukers was de situatie 150 jaar eerder niet veel anders.

Dankzij onderzoek van historica en wijnexpert Mariëlla Beukers, weten we veel over de route die de wijn aflegde voordat deze in de keel van een Utrechtse kanunnik verdween. En ook over de soorten wijn die werden gedronken is veel bekend. Rijnwijn was vaak vaak bleekwit en 'suur' maar er bestonden ook halfzoete varianten uit die streek. Zwaardere en zoete wijnen kwamen van de kusten van de Middellandse Zee, gemaakt van onder andere de Malvasia-druif uit Spanje en Italië. Wijn uit deze streken werd ook wel 'zuid wijn' genoemd. 'West wijnen' waren afkomstig uit het zuiden van Frankrijk, wijn uit andere bekende gebieden zoals bijvoorbeeld de Bourgogne bereikte Utrecht maar zelden¹⁶.

Het startpunt van de wijnhandel was Keulen, het eindpunt was Dordrecht. Beide steden hadden het zogenaamde 'stapelrecht' wat zoveel betekende als dat iedere handelaar die de steden aandeed, verplicht was zijn waren op de lokale markt aan te bieden. Rijnwijn kwam Utrecht daarom binnen via Dordrecht, maar werd ook rechtstreeks in Keulen opgehaald door Utrechtse burgers. Of er kwamen handelaren naar de bisschopsstad¹⁷. Uit de tolboeken weten we dat er een levendige handel bestond via de rivieren. Denk aan levende en dode vis (schol, haring, spiering), 'Hericxmeer' (traan), boter, kaas, zout, wijn, appels, noten, planken, steen, grafstenen, rogge, hoppe, molenstenen. Maar ook aan gagekruid voor het brouwen van bier, wol, schachten voor speren, takkenbossen en zelfs compleet nieuwe schepen¹⁸ werden verhandeld. Wijn was de kurk waar de handel tussen oost en west op dreef. De belangrijkste goederen die stroomopwaarts werden vervoerd (zout en vis), werden in belangrijke mate vervoerd door schippers en kooplieden die eerst in Dordrecht hun vaten met wijn hadden afgeleverd¹⁹.

Bij aankomst van de wijn in Utrecht, waren makelaars actief die bemiddelden tussen de handelaren en de Utrechtse kooplieden²⁰. Nadat de koop was gesloten werden de wijnvaten door zogenaamde 'scroders' vervoerd van de aanlegplaats van de schepen tot de plek waar de wijn werd verkocht²¹. Vanaf 1402 konden deze sjouwers gebruik maken van de stadskraan die bij de Ganzenmarkt werd gebouwd (zie illustratie Droochsloot op pagina 1). Begin 13de eeuw had Utrecht een echte wijnmarkt, tussen de Visbrug en de Stadhuisbrug. Later verdween deze en werd de wijn in tinnen kannen getapt en verkocht vanuit de werfkelders aan het water van de Oudegracht²². Of Bernt wijn heeft verkocht vanuit zijn werfkelder van huis Proeysenburch aan de Oudegracht, valt niet meer te bewijzen. De schrale geur van wijn die vandaag de dag in de werfkelder hangt, is afkomstig van het tapas restaurant dat er tegenwoordig is gevestigd.

Andy Palmen
ammpalmen@gmail.com

¹⁶ Beuker M. (2018). Wijnkronieken. Pgn 40. Nederland, Vleuten: het Zwarte Schaap.

¹⁷ Beuker M. (2007). De route van de wijn. Pgn 16. Jaarboek Oud-Utrecht.

¹⁸ Westerman J.C. (1939). Rekeningen van de landsheerlijke riviertollen in Gelderland 1394/1395. Nederland, Gouda: Quint.

¹⁹ Weststrate J. (2007). In het kielzog van moderne markten. Pgn. 58. Proefschrift Universiteit Leiden.

²⁰ Beuker M. (2007). De route van de wijn. Pgn 25. Jaarboek Oud-Utrecht.

²¹ Beuker M. (2007). De route van de wijn. Pgn 28. Jaarboek Oud-Utrecht.

²² Beuker M. (2007). De route van de wijn. Pgn 29. Jaarboek Oud-Utrecht.

Bronnen

Uitgegeven bronnen

- Beuker M. (2007). De route van de wijn. Jaarboek Oud-Utrecht.
- Beuker M. (2018). Wijnkronieken. Nederland, Vleuten: het Zwarte Schaap.
- Buitelaar. (1993). De stichtse ministerialiteit en de ontginningen in de Utrechtse Vechtstreek. Pgn.153. Nederland, Hilversum: Verloren.
- Brugman, Buijter en Van Vliet (1995). Markten in Utrecht. Nederland, Utrecht: Matrijs.
- De Bruin ea. (2000). Een paradijs vol weelde. Utrecht, Nederland: het Utrechts Archief/Matrijs.
- Höhlbaum K. (1876). Hansische Urkundenbuch, bearbeitet von Band I. Halle verlag der buchhandlung des Waisenhauses
- Van den Hoven Van Genderen B. (1997). De Heren van de Kerk. Nederland, Zutphen: Walburg pers.
- Kam de R. en Rampart K. (2008). Werk aan de werf. Een middeleeuwse haven dwars door de stad. Nederland, Utrecht: gemeente Utrecht.
- Weststrate J. (2007). In het kielzog van moderne markten. Proefschrift Universiteit Leiden.
- Westerman J.C. . (1939). De rekeningen van de landsheerlijke riviertollen in Gelderland 1394/1395. Nederland, Gouda: Quint.
- Muller S. Bouman A.C. Ketner F. (1920-1959). Bewerking oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301. Deel 1.

Niet uitgegeven bronnen

- Het archief van Utrecht (HUA), archief van Oudmunster, akte 164-1.